

UDK 37.022

Fatima ERGASHEVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi
E-mail: faergasheva@gmail.com

TDPU professori, p.f.d. M.Mamarajabov taqrizi ostida

PROBLEMS OF DEVELOPING STUDENTS' METACOMPETENCE IN DIGITAL EDUCATION

Annotation

This article examines the problems of developing high-level competencies in students, called metacompetencies, in the context of digital education. The differences between the concept of metacompetence and other types of competence are revealed, and the need for and mechanisms for developing metacompetence are described using the example of future primary school teachers.

Key words: Metacompetence, hard competence, soft competence, professional competence, digital learning environment.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ МЕТАКОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ В ЦИФРОВОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются проблемы развития у студентов компетенций высокого уровня, называемых метакомпетенциями, в условиях цифрового образования. Раскрыты отличия понятия метакомпетентности от других видов компетентности, а также описаны необходимость и механизмы развития метакомпетентностей на примере будущих учителей начальных классов.

Ключевые слова: Метакомпетентность, жесткая компетентность, мягкая компетентность, профессиональная компетентность, цифровая среда обучения.

RAQAMLI TA'LIM SHAROITIDA TALABALARNING METAKOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada raqamli ta'lim sharoitida talabalarning metakompetentlik deb ataluvchi yuqori darajadagi kompetensiyalarini rivojlantirish muammolari tadqiq etilgan. Unda metakompetentlik tushunchasining boshqa kompetensiya turlaridan farqli jihatlari ochib berilgan bo'lib, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari misolida metakompetensiyalarni rivojlantirish zarurati va mexanizmlari tavsiflangan.

Kalit so'zlar: Metakompetensiya, qattiq kompetensiya, yumshoq kompetensiya, kasbiy kompetentlik, raqamli ta'lim muhiti.

Kirish. Hozirgi murakkab va noaniq muhitda yangi ijtimoiy va real dunyo muammolariga yechim topish uchun faqat fanlar doirasida olingan bilimlar etarli emas. Ilg'or fikrlash qobiliyatlari va ijodkorlikni o'z ichiga olgan metakompetensiyalar ushbu sohaga xos kompetensiyalarni umumlashtiradi[1]. Shunga ko'ra, bunday murakkab jarayonlarni o'rganish va etarli darajada tavsiflash zarurati paydo bo'ladi. Har bir kasb egasining yuqori darajadagi (o'ta) kasbiy fazilatlar mavjud bo'lib, ularning rivojlanganligi natijasida kasbiy kompetensiyalar almashtirilishi yoki kengaytirilishi mumkin. Doimiy ravishda o'zgarib borayotgan va tobora ko'proq yangi shartlar va qoidalarni ilgari surayotgan hozirgi vaqtda bo'lajak mutaxassislar, shu jumladan pedagog xodimlarga qo'yiladigan talablar ham o'zgaradi: yangidan-yangi kompetensiyalar to'plamiga ega bo'lish talab etiladi. Natijada, quyidagi muhim savol tug'iladi: zarur moslashuvchanlikga qanday erishish mumkin? Bu savolga umumiy tarzda quyidagi javobni asosli ravishda berish mumkin: Metakompetensiyalarni rivojlantirish asosida.

Keyingi yillarda ko'plab fan sohaslarida, xususan, pedagogika va psixologiya yo'nalishidagi tadqiqotlarda metakompetensiya tushunchasi ko'p qo'llanilmoqda [4]. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, metakompetensiyalar nafaqat ta'lim sohasida, balki barcha sohalarda zarur bo'lgan kompetensiyalarning yuqori darajasi hisoblanadi. Masalan, L. Zenk va boshqalar [4] tomonidan o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, metakompetensiyaga ega bo'lgan mutaxassis

yoki boshqaruv xodimi u faoliyat yuritayotgan tashkilotning muvaffaqiyat qozonishida kasbiy kompetensiyaga ega xodimlarga nisbatan umumiy hisobda 20-30 % yuqori natijalar qayd etishgan.

Ushbu maqolada biz bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari misolida talabalarning meta professional kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish bo'yicha tadqiqot natijalari bayon etilgan. Xususan, ishda metakompetentlikning qattiq va yumshoq ko'nikmalar (hard and soft skills) dan qanday farq qilishi va ularning bo'lajak mutaxassislar uchun zarurligi ilmiy-pedagogik jihatdan asoslangan, shuningdek, metakompetentlikni rivojlantirish bo'yicha metodik tavsiyalar taklif qilingan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Metakompetensiyalar atamasining o'zi amerikalik psixoterapevt Emi Mindell tomonidan taklif qilingan bo'lib [6], u bu kompetensiyalarni "ruhiy qobiliyatlar" sifatida tavsiflaydi. Qadimgi yunon tilidan tarjima qilingan "meta" prefiksi "yuqorida" yoki "qolipdan tashqari" degan ma'noni anglatadi. So'zning etimologiyasi shuni ko'rsatadiki, bunday ko'nikmalar odamga "tizimdan yuqori" bo'lishga imkon beradi. Standart kasbiy kompetensiyalar belgilangan chegaralar ichida harakat qilish, ta'lim tizimiga integratsiyalashish va uning doirasida amalga oshirilishiga yordam beradi. "Tizimdan yuqori" bo'lish - uning qanday ishlashini tushunish, jarayonlarga ta'sir qilish va tizim qoidalarni o'zgartirishni anglatadi. Bunday tasavvur har doim ham to'liq oqilona emas: ko'p narsa sezgiga ham bog'liq.

“Meta-o‘qituvchi” o‘z holatini va o‘quvchilarining holatini yaxshi his qiladi va muayyan vaziyat qanday rivojlanishini oldindan ko‘ra oladi. Bunday bilimlar belgilangan qoidalarga emas, balki natijaga e‘tibor qaratishga imkon beradi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (BRM) dasturida ta‘lim sifatiga, jumladan, oliy ta‘lim muassasalari va ularning o‘quv dasturlariga alohida e‘tibor qaratilgan. Shu munosabat bilan iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining innovatsiyalar bo‘yicha va XXI asr ko‘nikmalari tashabbusi ta‘limning kelajagi va yangi kompetensiyalarni rivojlantirish haqidagi so‘nggi munozaralarda markaziy mavzuga aylandi [7]. Bunda murakkab muhit sharoitida noaniq vaziyatlarni yengish uchun metakompetentlik talab qilinishi asoslangan.

E. Heery va uning hammualliflarining fikricha [8], metakompetensiyalar birinchi navbatda umumiy ish muhiti sharoitiga taalluqlidir, chunki ular odamlarga tashkilot ehtiyojlariga moslashish va vazifalarni bajarish va tashkiliy maqsadlarga erishish, shu jumladan o‘zgarishlarni kutish va yaratish uchun moslashuvchan yondashuvlarni qo‘llab-quvvatlashga imkon beradi. G. Cheetham va boshqalar [9] ta‘kidlashicha, metakompetensiyalar inklyuziv xususiyatga ega, chunki ular barcha ish muhitlari uchun umumiy bo‘lib, ular boshqa kompetensiyalarni birlashtiradi va targ‘ib qiladi. Umuman olganda, metakompetentlikka boshqalar bilan muloqot qilish, turli xil ish vaziyatlari haqida tanqidiy fikrlash, tajribalar haqida fikr yuritish va amaliyotlarni birlashtirish qobiliyati kiradi [10]. Shuningdek, Harden va boshqalar [11], metakompetentlik akademik, hissiy, analitik, ijodiy va shaxsiy kompetensiyalarni o‘z ichiga olgan kompetensiyalar uchun asos sifatida turli xil intellektlarni birlashtiradi. Brauning [12] e‘tirof etishicha, metakompetensiyalar dastlab o‘rganish jarayonida shakllanadi va keyinchalik kasbiy kompetensiyalarning rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi.

Reis va boshqalar [13], metakompetensiyalar ko‘pincha kasbiy kompetensiyalarning rivojlantirishiga olib kelishi, masalan, o‘z-o‘zini rivojlantirish kontekstida tahlil va mulohaza yuritish yoki mansab rivojlanishi kontekstida moslashuvchanlikni oshirishga olib keladi. So‘nggi bir necha o‘n yilliklarda metakompetentlikning turli jihatlari turli yo‘llar bilan muhokama qilingan bo‘lsa-da, bir nechta intizomiy nuqtai nazarlarni izchil ko‘rib chiqadigan yanada keng qamrovli yondashuv hozirgacha mukammal asoslanmagan. So‘nggi yillardagi global o‘zgarishlar va tobora dolzarb bo‘lib borayotgan ijtimoiy muammolarni hisobga olgan holda, metakompetensiyani chuqur tushunish va yanada rivojlantirish zarurati har qachongidan ham muhimroq bo‘lib bormoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Metakompetensiyalarning boshqa turdagi kompetensiyalardan farqini aniqlashtirishda,

talabalarda metakompetentlikni rivojlantirish, matakompentlikning raqamli ta‘lim muhitidagi o‘rmini va ahamiyatini o‘rganish uchun ushbu tadqiqot ishida tahlil, taqqoslash, kuzatish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Metakompetensiyalarning boshqa turdagi kompetensiyalardan farq qilishi, yuqorida xorijiy olimlar ishlarini tahlil qilish jarayonida qisman qayd etib o‘tildi. Ushbu farqni aniqlashtirish maqsadida har bir mutaxassis uchun zarur bo‘lgan quyidagi asosiy ko‘nikmalarni keltirib o‘tamiz:

Qattiq ko‘nikmalar (hard skills). Bu ko‘nikmalar biror sohadagi kasbiy ko‘nikmalardir. Bu turdagi ko‘nikmalarsiz hech bir kasb egasi rivojlana olmaydi. Masalan, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi boshlang‘ich sinflarda o‘qitiladigan fanlarni bilishi, ushbu bilimlarni berishda hech bo‘lmaganda ba‘zi ta‘lim texnologiyalarini qo‘llay olishi va ta‘lim resurslaridan (hech bo‘lmaganda darslikdan) foydalana olish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak;

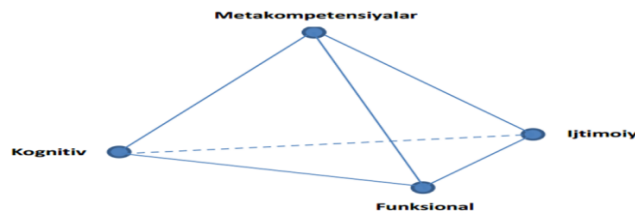
Yumshoq ko‘nikmalar (Soft skills). Ushbu ko‘nikmalar bir sohaga yo‘naltirilmagan, lekin tamoyilga ko‘ra mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lishga imkon beradi. Masalan, o‘quvchilar va ularning ota-onalari bilan do‘stona munosabat, o‘quv mashg‘ulotlarini innovatsion usullarda tashkil etish va nazorat qilish va h.k.;

Meta-ko‘nikmalar (Meta-skills). Bazaviy shaxsiy fazilatlar, ya‘ni ular asosida boshqa ko‘nikmalar shakllanadi. Ilgari ular tug‘ma xarakterli xususiyatlar deb hisoblangan, lekin keyingi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu ko‘nikmalar hayot davomida shakllanishi mumkin. Meta-ko‘nikmalar, masalan, ong va empatiyani o‘z ichiga oladi.

Yuqorida keltirilgan izohlardan anglash mumkinki, yumshoq va meta ko‘nikmalar bir-biriga juda yaqin tushunchalardir. Lekin, metako‘nikmalar yumshoq ko‘nikmalarga qaraganda keng ma‘noli hisoblanadi va yumshoq ko‘nikmalar metako‘nikmalar asosida shakllanadi.

Garvard, Stenford tadqiqot markazi va Karnegi jamg‘armasi tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotga ko‘ra, ishdagi muvaffaqiyatning 85 foizi “yumshoq” ko‘nikmalar va atigi 15 foizi “qattiq” ko‘nikmalar orqali erishiladi. Ma‘lum bo‘lishicha, yumshoq va metako‘nikmalar qattiq ko‘nikmalardan ko‘ra muhimroqdir.

Talabalarda metakompetentlikni shakllantirish jarayoni ancha murakkab. D.Fleming 1991 yildagi maqolasida [1] “Metakompetensiyalar - bu tushunishning kengroq chegaralarida ma‘lum bir kompetensiyani ko‘rish imkonini beradi” deb ta‘riflagan. U metakompetensiyalarni soha kompetensiyalarining yuqori chegarasi sifatida quyidagi sxemani taklif etadi (1-rasm).

1-rasm. D.Flemingning metakompetensiyalar pirmidasi.

Shunday qilib, metakompetensiyalarning boshqa turdagi kompetensiyalardan asosiy farqlanuvchi jihatlari quyidagilar:

yangi, murakkab yoki unikal muammolarni hal qilishga qaratilgan;

o‘zgaruvchan sharoitlarda ijtimoiy-moslashuvchan sifatlar majmuasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Metakompetensiyalar talabalar moslashuvining fundamental masalalarini qamrab oladi, shuning uchun ularning rivojlanishi qisqa ta‘lim dasturlarida ancha muammoli hisoblanadi. Bu faqat ikki yo‘l bilan amalga oshirilishi mumkin [14]:

rivojlangan metakompetensiyaga ega talabalarni tanlab olish;

doimiy talabalarni o'qitishga katta investitsiyalar jalb qilish.

Metakompetensiyalar bir nechta sabablarga ko'ra bugungi mehnat bozorida juda muhimdir [15], xususan, bo'lajak mutaxassislar uchun quyidagilarni e'tirof etish mumkin.

1. Texnologiyaning jadal rivojlanishi. Zamonaviy texnologiyalar tez o'zgaradi va rivojlanadi, bu esa o'qituvchilardan yangi ko'nikmalarni tezda o'rganish, moslashish va qo'llash qobiliyatini talab qiladi. Tanqidiy fikrlash va o'rganish qobiliyatlari kabi metakompetensiyalar bu muammoni hal qilishga yordam beradi. Demak, talablik davrida qo'lga kiritilgan metakompetentlik, ish faoliyatida muvaffaqiyatlarga erishishga zamin yaratadi.

2. Raqobat. Bugungi mehnat bozorida o'z o'rniga ega bo'lish uchun bo'lajak o'qituvchi nafaqat kasbiy ko'nikmalarga, balki ijodiy fikrlash va jamoada ishlash kabi zarur metakompetensiyalarga ega bo'lishi lozim.

3. Globallashuv. Global iqtisodiyot o'sib borayotgani va xalqaro aloqalar o'sishi bilan mutaxassislar turli

madaniyatlarda samarali muloqot qilishlari, murakkab xalqaro vaziyatlarda qarorlar qabul qilishlari va turli muhitlarga tezda moslashishlari kerak.

4. Ta'limning isloh qilinishi. Bozor talablari tez o'zgarib bormoqda. O'qituvchilar o'z sohasidagi o'zgarishlarga tayyor bo'lishlari kerak. Metakompetensiyalar ularga yangi sharoitlarga moslashish va yangi bilimlarni tezda o'rganish imkonini beradi.

5. Zamonaviy muammolarning murakkabligi. Zamonaviy kasblar va vazifalar ko'pincha ijodiy yondashuvni, analitik fikrlashni, turli jihatlar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rish va murakkab qarorlar qabul qilish qobiliyatini talab qiladi. Metakompetentlik bunday vazifalarni samarali hal qilishga yordam beradi.

Ushbu keltirilgan sabablar asosida ish faoliyati va shaxsiy samaradorlik uchun muhim bo'lgan ba'zi universal va har doim talab qilinadigan metakompetensiyalarni quyidagi sxema shaklida ifodalash mumkin (1-rasm).

2-rasm. Metakompetensiyalarning asosiy turlari.

Raqamli ta'lim sharoitida talabalarning metakompetentligini rivojlantirish muammosi hozirgi kunda ta'lim tizimida dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Metakompetentlikning yuqorida asoslab o'tilgan zarurati raqamli ta'lim jarayonida yanada dolzarblashadi. Masalan, Hemis integratsiyalashgan ta'lim platformasidan foydalanish jarayonida ham o'ziga xos muammolar yuzaga kelishi mumkin. Xususan, platformaning ta'lim resurslaridan foydalanish, nazoratlarni ushbu topshirish, kerakli ma'lumotnomalarni (baholar qayd varag'i, shartnoma blankalari va h.k.) yuklab olish jarayonida metakompetentlik elementlari zarur bo'ladi. Bundan tashqari, o'quv dasturlarini o'zlashtirish jarayonida ta'lim resurslarini izlash (internet va boshqa elektron manbalardan), ularni ajrata olish, saqlash, qayta ishlash, to'g'ri foydalana olish kabi muammolarni hal qilishda ham talabalarning metakompetentlik darajasi hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Xulosa va takliflar. Maqolada professional kompetensiyalarning yuqori darajasi sifatida e'tirof etiluvchi

metakompetensiyalar va ularni talabalarda rivojlantirish masalalari o'rganildi. Bunda ushbu jarayon bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari misolida ko'rib chiqilib, metakompetensiya tushunchasining kasbiy kompetensiyadan farqlanishi, metakompetensiyalarning turlari va ularning har bir mutaxassis uchun zarur bo'lgan sabablari aniq misollarda ochib berildi. Shuningdek, metakompetentlikning raqamli ta'lim sharoitida yanada dolzarb ahamiyatga ega ekanligi pedagogik nuqtai nazardan asoslab berildi. Maqolada keltirilgan tadqiqot natijalariga asoslanib xulosa qilish mumkinki, talabalarda metakompetentlikni rivojlantirish asosida bo'lajak mutaxassislarining ish sharoitiga oson moslashish, ish jarayonida yuzaga keladigan turli mummoli vaziyatlarda tez va optimal qarorlar qabul qilish, o'quvchilar va ularning ota-onalari bilan samarali muloqotlar o'rnatish, raqobatbardoshlik kabi ko'nikmalariga ega bo'lishlari mumkin. O'z navbatida, bunday mutaxassislar, ta'lim muassasalarining turli sohalarida muvaffaqiyatlarga erishishida asosiy kuch bo'la oladi.

ADABIYOTLAR

1. Fleming D. (1991). The concept of meta-competence // *Competence and Assessment*. Vol. 16. P. 9–12.
2. Delamare Le Deist F. & Winterton J. (2005) What Is Competence? // *Human Resource Development International*. Vol. 8:1. P. 27-46.
3. Nelson T.D., Narens L. (1990). Metamemory: a theoretical framework and new findings. // *The Psychology of Learning and Motivation*. Vol. 26. P. 125-173.
4. Zenk L. et al. Meta-competences in complex environments: An interdisciplinary perspective // *Thinking Skills and Creativity* 53 (2024) 101515.
5. Campbell-Lee, D., Barton, S., & Armstrong, P. Higher-order CBT skills: Are there differences in meta-competence between trainee and experienced therapists? // *Cognitive Behaviour Therapist*, 17 (2024). <https://doi.org/10.1017/S1754470X24000047>
6. Mindel E. *Metaskills: The Spiritual Art of Therapy*. Lao Tse Press, 2001. P.180.
7. Brockmann, M., Clarke, L., Winch C. Competence and competency in the EQF and in European VET systems // *Journal of European Industrial Training*, 33 (8/9) (2009), P. 787-799, DOI: 10.1108/03090590910993634
8. Heery, E., Noon, M. *A dictionary of human resource management*. Oxford University Press, 2nd ed., (2008).

9. Cheetham, G., Chivers, G. Towards a holistic model of professional competence // *Journal of European Industrial Training*, 20 (5) (1996), P.20-30, DOI: 10.1108/03090599610119692
10. Nurius, P.S. Social work preparation to compete in today's scientific marketplace // *Research on Social Work Practice*, 27 (2) (2017), P.169-174, DOI: 10.1177/1049731516658130
11. Harden, R.M., Crosby, J.R., Davis, M.H., Friedman, M. From competency to meta-competency: A model for the specification of learning outcomes. AMEE Guide No. 14: Outcome-based education: Part 5. // *Medical Teacher*, 21(6) (1999), P. 546-552, DOI:10.1080/01421599978951
12. Brown, R. Meta-competence: A recipe for reframing the competence debate // *Personnel Review*, 22(6) (1993), P. 25-36, Doi:10.1108/EUM00000000000814
13. Reis, D.A., Fleury, A.L., Carvalho, M.M. Consolidating core entrepreneurial competences: Toward a meta-competence framework // *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 27(1) (2021), P.179-204, DOI:10.1108/IJEBR-02-2020-0079
14. Razzak M.R., Al-Riyami S., Palalic R. (2022) Organizational Meta Capabilities in the Digital Transformation Era. *Foresight and STI Governance*, 16(4), 24–31. DOI: 10.17323/2500-2597.2022.4.24.31
15. Ergasheva F.T. Problems of development of research competence of students of technical universities in teaching mathematics. // *International Journal for Innovative Engineering and Management Research*. - 2021. Vol. 10, Issue 06, pp. 103-111. DOI: 10.48047/IJEMR/V10/I06/21.
16. Ergasheva F.T. Raqamli ta'lim muhitida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish muammolari // *O'zMU xabarlari*, 2023, [1/7/1]. 155–157 b.
17. Ergasheva F.T. General issues of forming the digital competence of university students // *European Journal of Humanities and Educational Advancements (Open Access Journal)*. Vol. 4 No.7, 2023.